

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2013. Вип. 17. С. 11–21.

Олександр СИТНИК

ЯРОСЛАВ ПАСТЕРНАК – ВИЗНАЧНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОЛОГ ХХ СТ.
(до 120-річчя з дня народження)

Ярослав Пастернак (1892–1969) – один із найвидатніших археологів України у міжвоєнний період і після війни. У 1910–1914 рр. навчався у Львівському університеті, в 1922–1925 рр. – у Празькому університеті, спеціалізуючись з “доісторичної археології” [Дольницький, 1962, с. 3–6; Петегирич та ін., 1993, с. 7; Филипчук, 2000, с. 142]. Я. Пастернак тісно пов’язаний із Львівським університетом не лише студентським навчанням і антропологічними курсами у Я. Чекановського [Czekanowski, 1956], але й безпосереднім керівництвом кафедрою археології у 1939–1941 рр. Доля вченого склалася так, що у повоєнний період він змушений був жити за кордоном, далеко від Батьківщини, але він завжди залишався патріотом і глибоким спеціалістом з археології України, що може доводити перше узагальнююче видання солідної праці “Археологія України”, виданої у Торонто в 1961 р. [Пастернак, 1961]. Зауважимо, що подібне трьохтомне видання у Києві вийшло лише в 1971 р. [Археологія Української РСР. К., 1971, т. 1–3].

Лічба індексу 2179 Є підручна 1912/13

Karta wpisowa do użytku Dziekanatu.

Imię i nazwisko	Jarosław Pasternak		
Wyznanie	greckokatolickie		
Język ojczysty	ukraiński		
Miejsce, kraj i czas urodzenia	Chopin, Galicja 24. 11. 1892		
Obywatelstwo	ukraińskie		
Miejsce i data przyjęcia	Instytut	Ulica	Nr
Imię i nazwisko, stan i miejsce pobytu ojca (opiekuna)	Jan Pasternak, gr. kat., podchorąży w Wojsku Polskim, Warszawa		
Zakład naukowy, w którym zapisały się (przebywał w pobliżu poprzednim)	Instytut Historii Uniwersytetu w Lwowie		
Wzrost do wstąpienia do państwa (betaliona) №	do rezerwy		
Stażył w wojsku i należał obecnie	do obrony krajowej		
Podlega stypendyjom rocznym	z fundacji nadane dekretem z dnia 19... L.		
Wpisuje się jako słuchacz	z wyjątkiem Wydziału Historii na podstawie...		

Wykłady na które zamierza uczęszczać	Ilość godzin w tygodniu	Nazwisko wykładającego	Pełnowartość pobraza Uwagi
Communiarum łacińskich	2	Prof. J. J. J.	
Communiarum greckokatolickich	2	Prof. J. J. J.	
Rekwiizycja ujęć w sztuce	2	Prof. J. J. J.	
Łyżki miedziane i złote	3	Prof. J. J. J.	
Wzrost i jego znaczenie	2	Prof. J. J. J.	
Communiarum łacińskich	2	Prof. J. J. J.	
			Przeładować p. 21/5 917 J. J. J.

Wykłady na które zamierza uczęszczać	Ilość godzin w tygodniu	Nazwisko wykładającego	Pełnowartość pobraza Uwagi
Communiarum łacińskich	5	Prof. J. J. J.	
Communiarum łacińskich	2	Prof. J. J. J.	
Communiarum greckokatolickich	2	Prof. J. J. J.	
Wzrost i jego znaczenie	5	Prof. J. J. J.	
Communiarum greckokatolickich	2	Prof. J. J. J.	
Communiarum łacińskich	2	Prof. J. J. J.	
Historia filozofii	4	Prof. J. J. J.	
Rekwiizycja ujęć w sztuce	4	Prof. J. J. J.	
Łyżki miedziane i złote	2	Prof. J. J. J.	

Nazwisko i imię słuchacza: Pasternak Jarosław

UWAGA: Karty niedokładnie, nieczytelnie lub nieczytanie wypełnione bezwarunkowo przeliczowane nie będą.

Рис. 1. Особова карта зі списком занять Я. Пастернака в зимовім семестрі 1912/1913 рр. ДАЛЮ. Ф. 26. Оп. 15. Од. збер. 640

Fig. 1. Individual card with list of lectures of Ja. Pasternak in winter semester 1912/1913. State archive of L'viv region. Fond 26. Description 15. Preservation unit 640

Народився Ярослав Пастернак 2 січня 1892 р. у м. Хирові (що майже в Карпатах) на Львівщині, у родині священика. Дитинство пройшло у с. Тростянець на Яворівщині. Закінчив Українську класичну гімназію у Перемишлі в 1910 р. Подав документи на філософський факультет Львівського університету, де навчався до початку Першої світової війни. Під час студій познайомився з секретарем НТШ, відомим етнографом Володимиром Гнатюком, дещо пізніше – з директором Національного музею у Львові Іларіоном Свенціцьким (1912), які у його молодому віці відіграли провідну роль у формуванні і становленні саме як українського науковця [Коваль, 1999, с. 17]. Не менше значення для студента Ярослава мав авторитет завідувача кафедри антропології молодого професора поляка Яна Чекановського. Власне під його впливом Пастернак збирався посвятити своє життя антропології. Під час польової практики проводить антропометричні дослідження селян Жовківщини, що пізніше, уже після війни, оформилося у спеціальну наукову публікацію [Пастернак, 1919]. Так само з антропологічним завданням – дослідження черепів культури мальованої кераміки – відбулася експедиція у печеру “Вертеба” поблизу Більче-Золотого Борщівського повіту, що була організована Я. Чекановським у 1914 р. (разом з ним брав участь і його студентський товариш Володимир Гребеняк, який також студіював антропологію в університеті).

У 1913 р. розпочинається його праця в Національному музеї (ведення інвентарних книг). У цьому ж році відбувається знайомство з митрополитом Андреем Шептицьким, яке пізніше переросло у тісну співпрацю на ниві праісторії.

Перша світова війна внесла суттєві корективи у плани молодого дослідника. Одразу по завершенні студій у 1914 р. він примусово одягає мундир солдата австрійського війська (41-й піхотний полк). Воював на італійському фронті. Зазнав тяжкого поранення над річкою Сожа, довго лікувався у моравському місті Брні. Наприкінці 1917 р. повернувся до Львова, відновив свою працю у Національному музеї, однак у 1918 р. знову потрапляє до армії (уже як австрійський офіцер) і опиняється аж під Катеринославом на Дніпрі. У цьому ж році – знову у Львові. Після початку Українсько-польської війни записується добровольцем до Української Галицької Армії і в січні 1919 р. бере участь у боях за місто Жовкву. Далі – поразка і відступ аж до Дніпра. Знову похід на захід – до Збруча, Дністра і на Закарпаття, де його стрілецька бригада була інтернована чехами. Деякий час утримувалися у м. Ліберті, потім у Йозефові. Тут він серйозно вивчає історію, археологію та музейну справу і врешті у 1922 р. переїздить до Праги в вступає до університету на курси до славетного Любота Нідерле. Отже, 8 років молодого активного життя відібрало лихоліття війни і повоєнного неспокою. Врешті наступив час для “великої науки” [Коваль, 1999, с. 18–20]. У Празі він проводить археологічні розкопки, пише багато важливих наукових статей і уже в 1925 р. захищає докторську працю “Руські Карпати в археології” [Pasternak, 1925], що у 1928 р. виходить монографією [Pasternak, 1928]. У 1925–1928 роках веде цікаві розкопки на середньовічному городищі “Традчани” у Празі. Відкриваються солідні перспективи наукової кар’єри в Чехії, але дослідник сумує за рідним краєм, за Львовом і родиною. Тому, не дивлячись на гірші умови наукової діяльності у польському Львові, Ярослав Пастернак вирішує у 1928 р. повернутися додому – до Львова [Дольницький, 1962, с. 3–6; Петегирич та ін., 1993, с. 9–13; Бандрівський, 1998, с. 99–101; Филипчук, 2000, с. 142; Коваль, 1999; Романюк, 2005, с. 169–178]. З іменем Пастернака пов’язано багато славних сторінок відродження української стародавньої історії, особливо в Галичині [Петегирич, 1990]. У міжвоєнний період Львова він став не лише безперечним авторитетом наукових досліджень, але й національним лідером, до якого тяглися усі свідомі патріотичні сили українського народу.

Уже в 1928 р. він очолив Культурно-історичний музей НТШ, в якому були утворені окремі відділи “доісторичної і протоісторичної археології”, створені різні лабораторії, необхідні для камерального опрацювання викопних речей – консерваційну, реставраційну та фотофіксації. У 1929 р. Я. Пастернак стає дійсним членом Товариства, вникає у проблеми і суть діяльності цієї організації, активно проводить просвітницьку та публікаційну роботу. Регулярно

публікує статті у періодичних виданнях ”Записки НТШ”, ”Діло”, ”Наша Батьківщина”, ”Новий час”, ”Життя і знання” та ін.

Ярослав Пастернак усі роки польської державності в регіоні активно пропагував саме українську ідею, за що зазнавав критики і переслідувань від польських чиновників. Він зберігав і розвивав свої європейські контакти, найперше з працівниками кафедри археології Українського вільного університету в Празі (І. Борковський¹, Л. Чикаленко, О. Кандиба, В. Щербаківський та ін.). В 1930–1940-ві роки бере участь в багатьох міжнародних форумах – з’їздах і конференціях в Берліні, Братиславі, Будапешті, Бухаресті, Варшаві, Відні, Вроцлаві, Дрездені, Кракові, Ленінграді, Москві, де представляє львівську українську археологію і рекламує її здобутки.

У першу половину 1930-х років вчений веде активну польову роботу, розкопує низку пам’яток бронзової [Пастернак, 1933а; 1936; 1937], ранньозалізної, та римської доби [Пастернак, 1931а] (розкопки у селах Гринів, Почапи, Дусанів, Якторів, Делів, Янчин, Кульчиці, Крилос та багато інших). Ці дослідження підсумовано у його популярній книжечці ”Коротка археологія західноукраїнських земель”, що опублікована у 1932 р. [Пастернак, 1932]. У 1932–1940 роках Пастернак розкопує низку міст княжої доби – Белз, Звенигород, Перемиль, Пліснеськ, Теревовль, публікує результати цих досліджень. Окремо видає цикл статей по Закарпаттю. У 1935 р. проводить розкопки двох Мадярських (угорських) могил у галицькому лісі ”Діброва”. Публікує свої статті, крім української, польською, чеською, німецькою, французькою та угорською мовами.

У середині 1930-х років Ярослав Пастернак, відчуваючи дух часу і патріотичні настрої української громадськості, зосереджує головну увагу на вивченні слов’янського періоду і Галицько-Волинської держави [Петегирич та ін., 1993]. У 1934 р. він розпочинає великі польові дослідження стародавнього Галича в межах сучасного с. Крилоса, які вів до 1942 р. за фінансовою підтримкою митрополита Андрея Шептицького. Його широкомасштабні розкопки нарешті остаточно прояснили столітню проблему локалізації столичного Галича, завдячуючи епохальному відкриттю фундаментів головної святині князівства – Успенського собору (перша згадка в літописі про цей собор – Храм Святої Богородиці – відноситься до 1187 р., часу захоронення в ньому Ярослава Осмомисла, але точної дати спорудження і зруйнування святині невідомі дотепер). Відомо, що 25 липня 1936 р. ”лопата робітника Д. Михальчука” заскреготала, ударившись об кам’яний мур з тесаних кам’яних блоків! За розмірами фундамент собору лише на 1,5 м (за шириною і довжиною) був меншим від знаменитої Софії Київської – найбільшого храму в тодішній Русі [Пастернак, 1937].

Ще ”атракційнішими” виявилися знахідки 1937 року, коли всередині храму було знайдено кам’яний саркофаг з похованням засновника собору, як уважали дослідники, Ярослава Осмомисла (мусимо відзначити, що серед частини науковців існують сумніви, чи насправді то були рештки Осмомисла). Ці сенсаційні відкриття були широко висвітлені у тогочасній періодиці і наукових працях. Крім того, в самому Галичі і в його околицях відкрито низку пам’яток архітектури (фундаменти церков), рештки господарських та виробничих споруд, що стали важливими матеріалами для висвітлення багатьох соціально-історичних та географічно-топографічних питань стародавнього Галича як столиці величезного князівства.

¹ Дійсним членом НТШ [з 1938 р.] був також відомий археолог українського походження **Іван Борковський** (1897–1976), який народився в с. Чорговець на Городенківщині, здобув початкову освіту, а після Першої світової війни і участі у визвольних Українсько-польських змаганнях був інтернований, але зумів добратися до Праги, де став ще одним учнем-українцем Любора Нідерле. Навчався в Карловому університеті разом з такими відомими пізніше археологами, як Я. Пастернак, Я. Філіп, Я. Бем, М. Хрбіч та ін. У 1929 р. захистив докторську дисертацію з питань пізнього неоліту (культур шнурової кераміки) в Центральній Європі і Україні [Петегирич, 1998, с. 86–87, Романюк, 2008, с. 448–453]. Іван Борковський відомий в європейській археології, насамперед, як активний дослідник Празького Граду (з 1925 р.) і старослов’янської кераміки ”празького типу”, яка ”переросла” у празьку культуру. З 1938 по 1945 р. був ректором Українського Вільного Університету, тісно пов’язаний з українськими вченими і Україною. З львівською археологією його ріднять добрі стосунки з Ярославом Пастернаком, Культурно-Історичним музеєм і спільні наукові ”слов’янські теми”.

Усі ці відомості вчений узагальнив у монографії “Старий Галич”, що вийшла друком у 1944 р. [Пастернак, 1944]. “Крилоська епопея” мала помітний вплив на розвиток самосвідомості українського населення, на пробудження суспільно-політичного і релігійного духу. Ярослав Пастернак їздить по Галичині, невтомно виступає перед населенням самих різних верств. Є дані що він виступав з лекціями більше як в 20-ти місцевостях [Коваль, 2007, с. 12].

15 грудня 1935 р. Я. Пастернак в НТШ прочитав доповідь “Підземні скарби України”, а у 1936 р. була організована Комісія старої історії України на базі реорганізованої Історично-філософської секції. Головою вибрано І. Крип’якевича, заступником Й. Пеленського, секретарем – Я. Пастернака. Активну діяльність у цій комісії проводили Я. Пастернак, Й. Пеленський, М. Смішко, О. Цинкаловський (усі – дійсні члени НТШ).

Ставши завідувачем кафедри археології (3 листопада 1939 р.), Я. Пастернак одразу ж поринає у вир організаційної та наукової діяльності. Уже в 1940 р. приїздить до Києва на Всесоюзний конгрес дослідників неоліту і бронзової доби, де виступає з доповіддю “Культура лінійно-стрічкової кераміки в Галичині й на Волині та її відношення до трипільської культури”, а навесні 1941 р. в тодішньому Ленінграді на Всесоюзному конгресі робить доповідь “Княжий город Галич” [Петегрич та ін., 1993, с. 9].

Рис. 2. Фото, зроблене Я. Пастернаком в музеї Берліна. “Золотий скарб Пріама” 1930-ті роки. НА ВА ІV
Fig. 2. Photo, made by Ja. Pasternak in Berlin Museum. "Priam's golden hoard". 1930-th. Scientific archive of department of archaeology of Institute of Ukrainian studies of NAS of Ukraine

8 лютого 1940 р. сформовано Львівський відділ археології Академії наук, у який увійшли відомі професійні археологи – Ярослав Пастернак, Іван Старчук, Казимир Маєвський, Стефан Круковський. Очолив відділ Маркіян Смішко, який одночасно викладав й у реформованому тоді Львівському університеті.

Часткову відповідь про науковий і допоміжний персонал відділу археології “за перших советів” знаходимо у статті Я. Пастернака [Пастернак, 2006, с. 10]. Він пише про Львівський відділ Інституту археології АН УРСР як про окремий Археологічний інститут. “Його персональний склад був такий: керівник – доц. д-р М. Смішко, старші наукові співробітники – проф. д-р Я. Пастернак та С. Круковський (поляк з Варшави), молодші наукові співробітники – доц. д-р К. Маєвський (поляк зі Львова), асистенти – канд. філол. Р. Тимчук, студ.

філол. Р. Ришак та студ. Штенцель, рисівник – спершу М. Левицький, опісля Є. Прокопович” [Пастернак, 2006, с. 10].

Наукові працівники Відділу у цей час були залучені до написання підручника з археології України. Західноукраїнську археологію писали: С. Круковський – “палеоліт”; К. Маєвський – “трипільська культура”; М. Смішко – “неоліт, римська та латенська доба”; І. Старчук – “скитська культура”; Я. Пастернак – “бронзова і гальштатська доба, ранні слов’яни і княжа доба” [Пастернак, 2006, с. 10]. Однак цій праці не судилося вийти у світ – влітку 1941 р. розпочалась нова війна.

Рис. 3. Фото кераміки, зроблене Я. Пастернаком. 1930-ті роки. НА ВА ІУ
Fig. 3. Photo of ceramic, made by Ja. Pasternak. 1930-th. SA DA IUS

Як би зі здивуванням Я. Пастернак пише, що “дозвіл на ведення розкопів давали не місцеві, обласні власті, а за кожним разом окремо матерній інститут у Києві, у формі письмового договору з дотичним керівником розкопів. У цей спосіб, влітку 1940 р. Я. Пастернак провадив розкопи на Золотому Току” в Крилосі – Старому Галичі, та на городищі “Пліснесько” в Підгірцях біля Золочева, – М. Смішко з К. Маєвським розкопували неолітичне селище в Малих Вікнинах, С. Круковський досліджував палеолітичну копальню креміння в яру Серету [?] на Поділлі, а І. Старчук брав участь у розкопах матернього інституту, під проводом Л. Славіна, на терені колишньої грецької колонії Ольвії на початку Бого-Дніпровського лиману” [Пастернак, 2006, с. 10]. Один рік після війни у відділі археології працював Казимир Маєвський, який глибоко вникнув у трипільську проблематику. За спогадами Я. Пастернака, у відділі археології К. Маєвський працював над темою “Римські імпорти на західноукраїнських землях” [Пастернак, 2006, с. 10].

9 грудня 1939 р. постала ухвала Президії АН УРСР про реформування НТШ. Останні надзвичайні загальні збори Товариства відбулися 14 січня 1940 р. [Антонович, 1991, с. 94–97]. За рішенням зборів НТШ було розпущене, а майно відійшло до АН УРСР [Петегірич, 1994]. І хоч прізвища Я. Пастернака не було у протоколі зборів [Романюк, 2005, с. 175], Ярослав Іванович все ж таки активно підключився до передачі майна та експонатів музею новому власнику. Ще до принципового розпуску НТШ, у листопаді 1939 р. Тимчасове управління Львівської області прийняло рішення про націоналізацію музеїв та бібліотек. Створено комісію з охорони пам’яток історії та культури (голова – Петро Панч, члени – Іван Крип’якевич, Михайло Возняк та ін.). Величезна бібліотека НТШ перейшла як філія до Наукової бібліотеки АН УРСР. Багаті колекції музею були розпорощені між новоствореними Історичним,

Етнографічним, Природничим музеями та Картинною галереєю. Ярослав Пастернак, як уже зазначалось, майже автоматично був затверджений директором Львівського історичного музею. За дослідженнями Тараса Романюка, передача музейних цінностей не завжди відбувалася коректно і миротлюбиво “... одного дня Я. Пастернак у супроводі “бригади” київських музейних працівників прибув на вулицю Мохнацького, 42 до директора Національного музею Іларіона Свенціцького з офіційною вимогою видачі срібного скарбу візантійської роботи, що походить із села Крилоса” [Романюк, 2005, с. 171]. Щодо срібного скарбу ранньосередньовічних старожитностей, то треба сказати, що він був знайдений у 1908 р. на правому березі р. Залукви в Крилосі. Складався з 5-ти браслетів, срібної візантійської тарілки-дискос, прикрашеної тиснутим орнаментом, масивної крученої срібної гривни, срібного кільця та двох частин срібної візантійської посудини. Вперше цей скарб описав власне Ярослав Пастернак і датував VI ст. н. е. [Пастернак, 1932, с. 56, табл. XV; Милян, 2005, с. 122–131].

Проте Я. Пастернак залишався директором доволі короткий термін. Уже в травні 1940 р. призначено нового директора – Семена Ліньова (колишнього директора Полтавського музею), а Я. Пастернак став науковим консультантом археологічного відділу музею [Винар, 1976, с. 115; Романюк, 2005, с. 176]. Можливо, таке рішення було викликане значним адміністративним та науковим перевантаженням Я. Пастернака в 1939–1941 роки? Адже 3-го листопада 1939 р. він став завідувачем кафедри археології Львівського державного університету. Крім того, Ярослав Пастернак працював науковим співробітником Львівського відділу археології Інституту археології АН УРСР. Отже, три повних посади в різних установах – трохи забагато як для однієї особи.

Уже у 1940 р. окремі науковці відділу розпочали теренові дослідження, хоч зрозумілим був брак коштів і робочої сили. Відомо, що від університету (археологічна практика студентів) у липні 1940 р. Ярослав Пастернак вів розкопки в Крилосі, на які запросив ректора М. Марченка. “В один із вихідних днів М. Марченко приїхав до Галича в товаристві декана історичного факультету Андрія Брагінця, проф. Василя Осечинського і заступника директора Інституту літератури АН України Давида Копиці.

На честь приїзду був влаштований спільний обід – це єдиний випадок, коли М. Марченко разом із студентами спілкувався за одним столом. Цього археологічного сезону пощастило під час досліджень урочища Золотий Тік знайти у землі рідкісний золотий емальований колткульчик, прикрашений стилізованим геометричним орнаментом, що не мав аналогії на всіх українських землях” [Романюк, 2005, с. 172]. На жаль, ми не маємо достатньо повної інформації про ці розкопки [Погоральський, 2005, с. 139–140], але найважливіші результати досліджень

МУЗЕЙ
НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА
ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА
Львів, ул. Чарнецького 24

MUZEUM
NAUKOWEGO
TOWARZYSTWA
IMIENIA SZEWCZENKI
Lwów, ul. Czarnieckiego 24

Львів 12. IV. 1933
Lwów

L. 11/33

Wielce szanowny Panie Doktorze!

Zabierając odbitki fotograficznych
rysunków proszę przysłać jeszcze raz
podziękowanie za bardzo przydatne
zdjęcia mnie, i muzeum, oraz zusełnić
„Wesolych Świąt”.

Z poważaniem
J. Pasternak

Рис. 4. Лист Ярослава Пастернака до Тадеуша Реймана – тодішнього охоронця Музею археології Академії Умеєтності. 1933 р. (PAU)

Fig. 4. Jaroslav Pasternak's letter to Tadeush Reyman – preserver of Museum of archaeology of PAU. 1933. (PAU)

Я. Пастернака у Крилосі за 1940–1941 рр. висвітлені у його відомій підсумовуючій праці про Галич [Пастернак, 1944].

Про розкопки в Крилосі в 1941 р. зберігся цікавий щоденник, написаний (крім титульної сторінки) по-польськи Тадеушом Журовським. Це звичайний “шкільний” зшиток в лінійку, на першій сторінці якого зазначено (авторучкою, фіолетовими чорнилами):

“Крилос к. Галича

Експедиція Археологічна Університету ім. Івана Франка у Львові

під керівництвом проф. Ярослава І. Пастернака

Склад особовий: керівник – проф. Я. І. Пастернак

Заступник: –“– І. Д. Старчук,

топограф-архітектор Т. Р. Журовський,

фотограф: асист. Тисс,

керівник ділянки I – доц. Старчук,

ділянки II – доц. Люстгаус,

ділянки III – асп. Тимчук. I. VI. – 30.VI. 1941” [НА ВА ІУ].

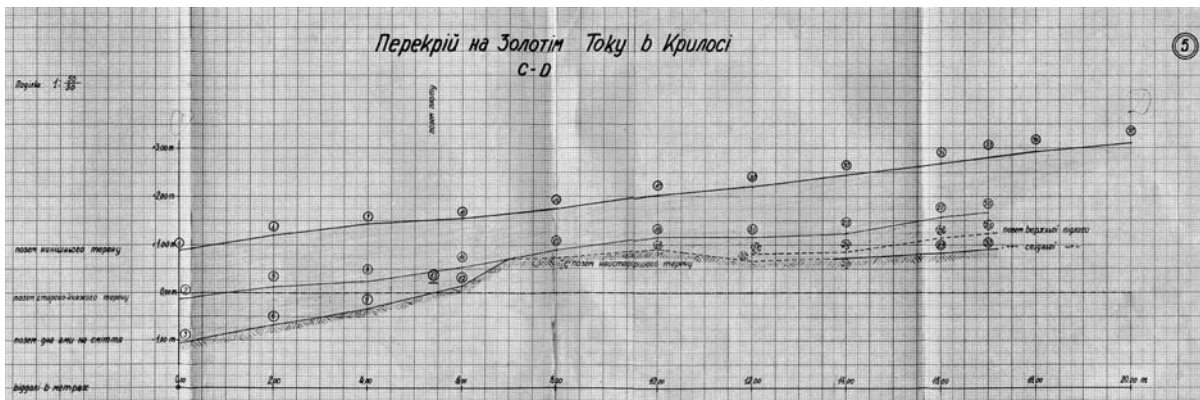

Рис. 5. Переріз розкопу в Крилосі та Золотім Току. 1940 р. НА ВА ІУ

Fig. 5. Section of excavation area in Krylos on Zoloty Tik. 1940. SA DA IUS

Увесь перший тиждень Тадеуш Журовський, який нотує виконання своєї праці в Крилосі, присвячує питанням загальних вимірів розкопів і їх прив’язки, нівелювання поверхні тощо. Але уже в записках за 9 червня знаходимо цікаву інформацію: *“Подорож до церкви Пантелеймона – оглядання старої архітектури. Після повернення розпочав загальні виміри і нівеляцію на Золотому Тоці, місці праці археологічної експедиції Історичного Музею зі Львова під керівництвом Казимира Журовського, керівника “Археологічного музею...”*. Отже, в червні 1941 р. на Золотому Тоці в Крилосі копала також експедиція К. Журовського (рідного брата Тадеуша), але про цей факт нам майже нічого не відомо, оскільки якраз за 2 тижні розпочнеться нова війна Німеччини проти Радянського Союзу, яка скреслить усі плани і сподівання.

Важливими є зауваження щодо методики розкопок Я. Пастернака і його помічників, про що пише Тадеуш так: *“ Кожен артефакт після знаходження залишався на своєму місці і далі обкопувався так, як ніби лежить на лавочці. При ньому вбивається кілок з черговим номером – римською цифрою, що позначала номер ділянки, і арабською – порядковий номер знахідки. Кілки ті стоять вбиті біля знахідок доти, доки артефакти не будуть виміряні, описані, зазначені на плані і сфотографовані. Потім за розпорядженням керівника знахідки виймаються і пакуються, “лавочки” під ними прокопуються і лише після того витягуються кілки і починається дослідження наступного шару, документуючи матеріали так само” [НА ВА ІУ, с. 5].*

Тому стає зрозумілим наступний факт: *“На терені, де розкопувалася траншея I – якою керував доц. Люстгаус, сталося виривання знахідок з-під рук. Поки доцент добіг до місця, де*

з'явилось якесь начиння, а за мить – предмет з бронзи, предмет уже вийняв Данило і віддав проф. Пастернакові. Доцент розгнівався тим більше, що після розглядання знахідок ніхто не пам'ятав місця їх знаходження” [НА ВА ІУ, с. 5].

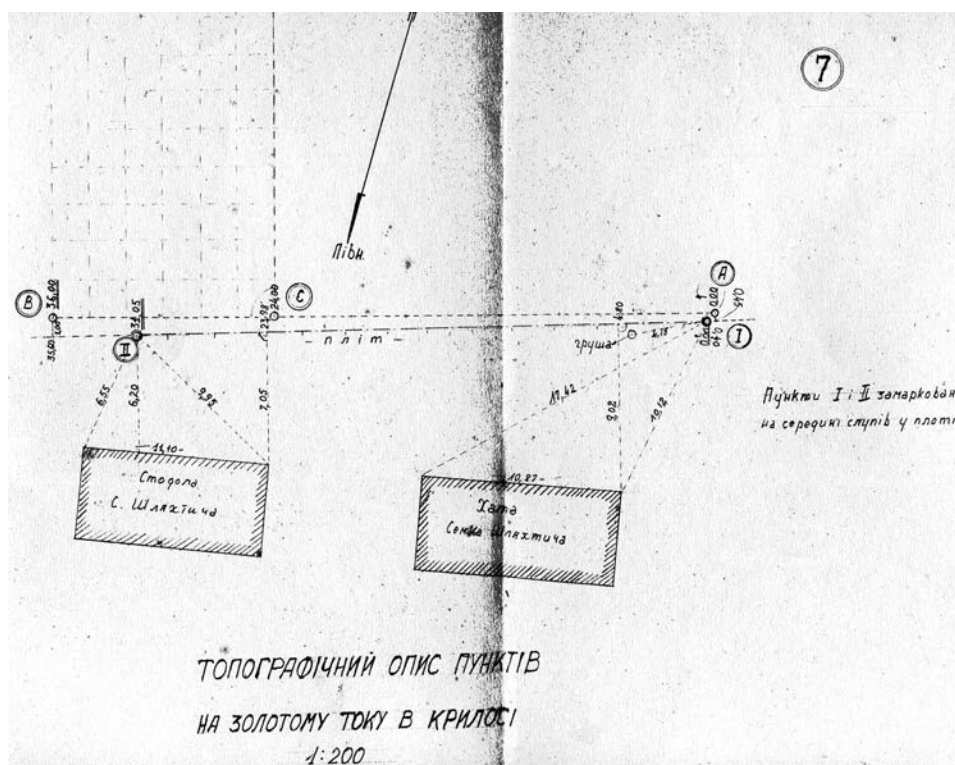

Рис. 6. Топографічний опис пунктів Золотого Току в Крилосі. 1940 р. НА ВА ІУ
Fig. 6. Topographic description of locations of Zoloty Tik in Krylos. 1940. SADA IUS

Доцент Д. Люстгаус – новоприбулий “спец” до Львова разом з першою хвилею різних радянських спеціалістів чи то з “Великої України” (?) чи з теренів “необ’ятного Союзу” для підкріплення нової влади. Працював у 1939–41 роках на кафедрі археології, якою керував Ярослав Пастернак [Бандровський, Білас, 2011, с. 152]. Після війни про нього немає ніяких відомостей, можливо, загинув під час війни.

У 1940 р. Я. Пастернак проводив дослідження і в Пліснеську. Інформації про ці роботи у нас іще менше, хоча би тому, що мали вони розвідувальний характер [Погоральський, 2005, с. 40]. Нагадаємо лише, що саме цього року в Пліснеську було знайдено унікальний фрагмент кістяної іконки-складня із зображенням давньоруського воїна [Пастернак, 1961, с. 539–340]. Іван Старчук так пише про його роботи: “Прокопав 2 траншеї впоперек південної частини городища і кілька поздовж. Денники його розкопів не збереглися у Львові. На підставі рисунків інж. Федецького, який працював при розкопках в 1940 р., видно, що Пастернак не копав глибоко і не натрапив внаслідок цього на оселю” [Старчук, 1946, арк. 9].

У часи німецької окупації НТШ знову відновило свою діяльність. Історичною секцією керував Іван Крип’якевич, археологічною – Ярослав Пастернак. Крім Я. Пастернака, до секції входили Олег Кандиба, Валерія Козловська, Юрій Полянський, Маркіян Смішко, Левко Чикаленко. “На їхніх сходах були обговорювані поточні наукові праці, приміром, деякі проблеми історії культури старого Галича й бронзові нашийники бастарнів лятенської доби (Пастернак), орнаментика трипільських мисок (Чикаленко), хронологія пізньоримських тілопальних могил (Смішко), старша трипільська культура в Галичині (Кандиба) та ін.” [Пастернак, 2006, с. 9–11]. Найбільш діяльною була Історико-філософська секція НТШ під

проводом І. Крип'якевича. На засіданнях Археологічної комісії, виступали з доповідями львівські науковці Ю. Полянський, М. Смішко, а також В. Козловська.

Під час війни 1941–1944 років археологічні польові роботи здебільшого не велися, однак деякі дослідники все ж таки старалися копати. Ярослав Пастернак проводив незначні польові роботи (короткочасові виїзди) у Галичі в 1941–1942 рр., готуючи в цей час велику підсумовуючу роботу про давню столицю Галицького князівства [Пастернак, 1944]. У 1947 р. на цю книгу написав рецензію М. Міллер, допускаючи необґрунтовані зауваження, на які Ярослав Іванович дав професійну відповідь [Пастернак, 1947].

Восени 1942 р. експедиція Львівського історичного музею під керівництвом Ярослава Пастернака провела розкопки поселення культури лінійно-стрічкової кераміки поблизу с. **Котоване** [Свешников, 1954, с. 100–130; Смішко, 1959, с. 9; Пелещин, 1974, с. 99; Свешников, 1974, с. 51; Герета та ін., 1981, с. 153]. Воно знаходиться на правому березі р. Бистриці, 650 м на південь від с. Котоване колишнього Бориславського р-ну Львівської обл., в ур. Запуст. Тут, на поверхні зораного поля, знайдено досить презентабельну колекцію: кам'яні сокири з наскрізним сверленим отвором, крем'яні ножі, скребки, різці, уламки глиняного посуду з орнаментом у вигляді заглиблених ліній і ямок та наліпних гудзів із заглибленням в центрі. Внаслідок проведених розкопок відкрито сліди двох жител, які були заглибленими в ґрунт землянками неправильної видовженої форми. Серед великої кількості знайдених фрагментів посуду вдалося реконструювати кілька цілих посудин. Це були переважно миски із заокругленим, або рівним дном, інколи прикрашені заглибленим стрічковим орнаментом, або ж горщики з опуклим тілом і порівняно вузьким горлом. Значна кількість знайдених на поселенні матеріалів пов'язана із землеробством. Це уламки кам'яних зернотерок, крем'яні та обсидіанові вкладні до серпів і сліди половини та зерна пшениці (чи ячменю) [Гула, 2008]. Дослідження поселення мало велике наукове значення, оскільки це було одне з небагатьох поселень неолітичної культури стрічкової кераміки, досліджених стаціонарними розкопками.

У 1944 р. Ярослав Пастернак назавжди покидає Україну, виїхавши спочатку до Європи, а пізніше – до Канади де й далі ґрунтовно займається проблемами археології України. В повоєнний час ім'я Я. Пастернака в Радянському Союзі було заборонене для посилення чи взагалі згадок про вченого; його твори були вилучені з бібліотек. Але неможливо витерти людську пам'ять. Сьогодні ім'я вченого назавжди повернуте в Україну і загалом в науку Східної Європи.

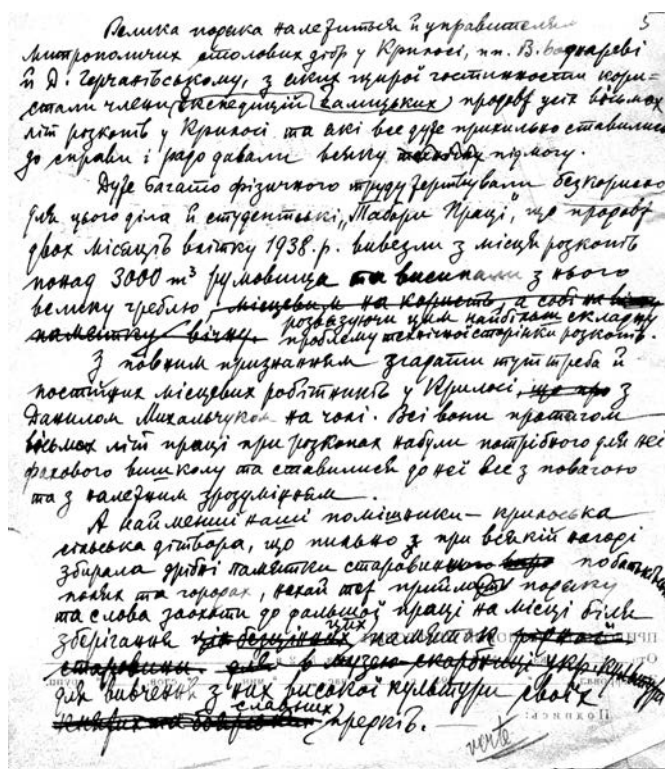

Рис. 7. Сторінка рукопису Я. Пастернака. Подяка місцевим мешканцям за розкопки в Крилозі в 1940 р. НА ВА ІУ

Fig. 7. Page of Ja. Pasternak's manuscript. Gratitude for locals for help during excavations in Krylos in 1940. SA DA IUS

ЛІТАРАТУРА

Антонович О.

- 1991 Про 156-й том Записок наукового товариства імені Шевченка, який не вийшов друком у 1939 р. // Записки НТШ. Праці історико-філософської секції. – Львів. – Т. ССXXII. – С. 94–97.

Археологія УРСР...

- 1971 Археологія УРСР: В 3-х т. – К. – Т. II. – 504 с.
1971а Археологія УРСР: В 3-х т. – К. – Т. I. – 451 с.

Бандрівський М.

- 1998 Лариса Крушельницька: 50 років в українській археології // Постаті української археології. МДАПВ. – Львів. – Вип. 7. – С. 103–107.

Бандровський О., Білас Н.

- 2011 Археології та спеціальних галузей історичної науки кафедра // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів. – С. 152.

Винар Л.

- 1976 Біографічні та бібліографічні матеріали Ярослава Пастернака // Пастернак Я. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях. – Нью-Йорк–Торонто–Париж–Мюнхен. – С. 115.

Герета І.П., Грибович Р.Т., Мацкевой Л.Г., Пелецишин М.А., Потушняк М.Ф., Савич В.А., Свешніков І.К., Черниш О.П.

- 1981 Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. – К. – 310 с.

Гула О.

- 2008 З історії формування археологічних збірок Львівського історичного музею (40–80-ті роки ХХ ст.) // АДЛУ. – Львів. – Вип. 11. – С. 313–318.

Дольницький М.

- 1962 Визначний археолог проф. др. Ярослав Пастернак // Терем. Проблеми української культури. Дітройт. – Ч. 1. – С. 3–6.

Коваль І.

- 1999 Дослідник підземного архіву України. – Галич–Львів. – 175 с.
2007 Наукова та громадська діяльність Ярослава Пастернака (1913–1969 рр.). Автореф.... канд. іст. наук. – Івано-Франківськ.

Милян Т.

- 2005 Дослідження пам'яток ранньослов'янського періоду вченими Львівського університету // АДЛУ. – Львів. – Вип. 8. – С. 122–131.

Науковий архів відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів. Пастернак Я.

- 1919 Антропометричні дослідження над українським населенням полудневої Жовківщини // Матеріали до української етнології НТШ. – Львів. – Т. XIX–XX. – С. 231–247.
1931 Нововідкриті римські пам'ятки в Галичині і Волині // Записки НТШ. – Т. CLI. – С. 1–17 (відбитка).
1932 Коротка археологія Західно-Українських земель // Богословія. – Львів. – Т. X. – Кн. 3. – 95 с.
1933а Перша бронзова доба в Галичині в світлі нових розкопів // Записки НТШ. – Т. CLII. – № 11. С. 62–112.
1936 Шнурова могила в Кульчицях. Струтинське городище. 4. VII. 4. X. (Відбитка з “Літопису Бойківщини”).
1937 Дністер в археології // Діло. – Ч. 1–V. – 1 травня.
1944 Старий Галич. Археологічно-історичні дослідження у 1850–1943 рр. – Краків–Львів. – 238 с.
1947 Лист до проф. М. Міллера // Чорноморський збірник. – Кн. XI.
1961 Археологія України. – Торонто. – 789 с.
2006 Наукове товариство ім. Шевченка в час Другої світової війни і його історична секція // Вісник НТШ. – Ч. 36. – Осінь–зима. – С. 9–11.

Пелецишин М.

- 1974 Племена культури лінійно-стрічкової кераміки // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. – К. – С. 97–104.

Петегирич В.

- 1990 Внесок НТШ у дослідження давньоруської археології // Т. Шевченко і українська національна культура. Матеріали наукового симпозиуму. Львів, 8–9 червня 1989 р. – Львів. – С. 80–81.
- 1994 З історії археологічної збірки музею НТШ // Історичне краєзнавство і національне виховання. Матеріали науково-практичної конференції. Львів, 27 травня 1994 р. – Львів. – С. 74–76.
- 1998 Археолог Левко Чикаленко (до 110 річниці з дня народження) // Постаті української археології. МДАПВ. – Львів. – Вип. 7. С. 26–27.

Петегирич В., Павлів Д., Филипчук М.

- 1993 Ярослав Пастернак і українська археологія // *Studia archaeologica*. – Львів. – № 1. – С. 7–9.

Погоральський Я.

- 2005 Пам'ятки доби Київської Русі у дослідженнях археологів Львівського університету // АДЛУ. – Львів. – Вип. 8. – С. 133–151.

Романюк Т.

- 2005 Наукова діяльність Ярослава Пастернака в період Другої світової війни (1939–1944) // АДЛУ. – Львів. – Вип. 8. – С. 169–178.
- 2008 Наукова діяльність Івана Борковського в Чехословаччині // МДАПВ. – Вип. 12. – С. 448–453.

Свешников І.

- 1954 Культура лінійно-ленточної кераміки на території Верхнього Поднестров'я і Західної Волині // СА. – Т. 20. – М. – С. 100–130.

Свешников І. К.

- 1974 Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери. – К. – 206 с.

Смішко М. Ю.

- 1959 Археологічні дослідження в Західних областях УРСР за роки радянської влади // МДАПВ. – К. – Вип. 2. – С. 5–28.

Старчук І. Д.

- 1946 Звіт про роботу археологічної експедиції на городищі “Пліснесько” в 1946 р. // НА ВА ІУ НАНУ. – Ф. А. – Оп. 5. – Од. зб. 19. – 39 арк.

Филипчук М.

- 2000 Пастернак Ярослав Іванович // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). – Львів. – С. 142.

Czekanowski J.

- 1956 Sto lat antropologii polskiej 1856–1956. Ośrodek Lwowski // *Materiały i Prace Antropologiczne*. – Wrocław. – Nr 34. – 69 s.

Pasternak J.

- 1925 Podkarpatská Rus v mladší době kamenne // *Niederlův sbornik*. – Praha. – S. 150–155.
- 1928 Ruske Karpaty v archeologii. – Praha.